

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Boszniai retro

„Mostar – Ramallah” „Palesztina ma – Bosznia holnap” olvasom a graffitikon a buszállomás körül. Egy sarokra innen „vörös, mint a palesztin vér” állítja valamiről a falon egy másik szöveg. Mostar egyébként még mindig romosabb Ramallahnál. Ott most a rendőrlaktanyákat és a palesztin hatóság épületeit rombolták le – főleg páncélosokkal, de a várost válogatás nélkül folyamatosan nem ágyúzták. Itt a horvátok hónapokon át így lőttek, és a mozlimegyedekben még ma is egész utcasorok állnak kiéve. A mozlímoknak nem volt tüzérőségük. Néha a közelben azért ők is béreltek maguknak egy pár üteget a szerbektől. De azok üzleti alapon dolgoztak. Ha elfogyott a pénz, leálltak. Így azután a horvátnegyedek – a domboldalakon – sokkal jobb állapotban maradtak.

De Palesztina innen tényleg közelebb van, mint Belgrádból, Pozsonyból vagy Pestről. Látom, az egyik lap saját exkluzív interjút közöl Arafattal. Olvasom Zijac Gafic, az egyik legjobb bosnyák fotós saját felvételeivel kísért úti beszámolóját Gázából, Dzseninből, Nablusból. Persze ő is külföldi, s gondolom, ő sem tud arabul. De az írás mégsem hasonlít a nemzetközi piacon közkezen forgó tudósításokra. Azokban az arab városok vagy öngyilkosok melegházai, s úgy kell nekik, vagy militaristák felkoncolt áldozatai, akikkel egy tisztességben megöregedett európai újbals magától értetődően szolidáris. Gaficnál valahogy más az egész. A dolgot nemcsak alulról, hanem belülről is látja. Egy egyetemistával próbál az útzárlatokon keresztül eljutni annak dzsenini családjához. Gázában a tengerparton – éppen nincs kijárási tilalom – levesz néhány fürdőzőt. Asszonyok – természetesen fejkendőben, ruhában – derékig a hullámokban. De nem is a képek vagy a sztori az érdekes. Itt olyan valaki beszél, aki megélt egy polgárháborút, és olyanoknak ír, akik még emlékeznek arra, hogyan kell, mikor éppen nem lőnek, egy fél óra alatt bevásárolni. S akik – pár éve legalábbis – még tudták, milyen sorrendben kell a családban elosztani azt a húsz-harminc liter vizet, ami az éjszaka során a csapból azért kicsöpögött. Nem arról van itt szó, hogy kinek van igaza, hanem arról, hogyan lehet túlélteni ezt az egészet.

Srebrenica

Július 11. hivatalos srebrenicai gyásznapi nap. A Drina menti mozlím férfiak 7 évvel ezelőtti lemészárlása minden bizonnyal a legújabb európai történelem egyik legsötétebb oldala. A télen a holland kormány már hivatalosan is bevallotta, gyávaságuk (a város védelmét biztosító holland ENSZ-csapatokat úgy vonták ki, hogy a szerbektől nem volt semmi biztosítékuk a hátramaradók érinthetlenségére) része lehetett a tragédiának. Az áldozatok száma a bosnyák médiában egyébként folyamatosan nő

TAMÁS PÁL

(mintha az első becslések nem lettek volna elég szörnyűek). Néhány éve még 5-6 ezer halottól tudtunk. Az idén az „áldozatok pontos száma” már meghaladta a 12 ezret.

Közben helyreállították a bosnyákok kiűzése után lerombolt fehér mecsetet. Most egy hétfévi gyűlésre – egy napra – buszokon oda hoztak néhány ezer mozlímot. Gondolom, a ma a városkában lakó szerbek a megemlékezés idején ott honmaradtak. De közben Srebrenica a politikai mítosz része lett. A tavaszi „donorkonferenciát” (az ENSZ ilyen összejöveteleken kalapozza össze különböző boszniai fejlesztési programjai fedezetét) Srebrenicának szentelték. Valamennyi pénz erre a hívó szóra már évek óta megindítható. Azt azonban láthatóan szarajevói politikus üzlemberek rendszeresen „csapolják”. A legfontosabb nevekkel (mind muzulmánok) tele van az újság: Nuriya M. és Sulejman G. visszafordítják a mozlím Srebrenica rekonstrukciójára szánt építőanyagot, és saját telepeiken még egyszer, eladják. Vehid S. „emberi jogokban” utazik, és Srebrenicára hivatkozva a sűrűsödő büntudatú hollandokat feji. Azok meg – igaz kisebb összegeket – egy-kétszáz ezer eurót folyamatosan át is utalnak neki. Egy az özegek pszichés gondozását vállaló civil szervezet most kapott hirtelen egy másik milliót. Nem tudom, mi marad a valóban hátramaradottaknak (néhány évvel ezelőtti tuzlai emlékeim szerint nem túl sok), de ma Srebrenicából nem kevesen – civil mozgalmárok és üzlemberek – jól élnek.

Kis geopolitika

Ilyenkor, természetesen, valamilyen geopolitikai gondolkodásfele is megjelenik. Az egyik felfogás szerint az 1992–95-ös háború legfőbb

oka az identitások válsága vagy egyszerűbben a boszniai identitás hiánya volt. Mindenki a saját nemzetállamát akarta. A környéken Bosznia lett volna (és lett újra a nemzetközi akaratból következően) az egyetlen multietnikus államalakulat. De a háború első szakaszában még a nyugat-európai politikusok is azt hitték, hogy a multietnikus modellt – ha magától nem megy, most nem kell erőltetni. Az amerikaiak viszont nem ismerték a terepet, de nem érdekelte őket a nemzetállam mágiája sem. Lényegében ők erőltették ki a jelenlegi rendezést. A térképen, amikor már az ország területének 70%-a szerbek kezében volt – létrehoztak egy bonyolult, kantonokból és enklávékából álló – multietnikus államot, és ott most már néhány éve megkísérlik saját demokráciavíziójukat is működtetni. Plevnik, egy Daytont közlelő is megélő horvát kolumnista szerint Clinton akkori szakértői lényegében néhány könyvből, főleg Rebecca West egy harmincas évekbeli útinaplójából, és Robert Kaplan egy történeti kézikönyvéből merítették a térségre vonatkozó ismereteiket és előítéleteiket.

De hát mindehhez mégiscsak kellene valamilyen boszniai identitás. Etnikai igazodási pontok helyett valamilyen területi kötődés. Az emberek most bár, hála istennek, békén hagyják egymást, de ettől még ez nem lesz multikulti társadalom. S a továbblépés, legalábbis a rendelkezésre álló időtávon belül, mintha mégsem sikerülne.

Van, aki úgy gondolja, hogy a kialakult nemzetközi protektorátus és alatta a különböző területi autonómiák egymásba nyúló bonyolult rendszere végül is valódi állam helyett csak annak zavaros papírmásé-változatát hozta létre. S igazi állam nélkül Kelet-Közép-Európában nincs igazi közös identitás. Mások azt hiszik, hogy a közös sorsot ilyen vidékeken a feketekereskedelem teremti meg, mert az így létrejövő közös érdekek a szétartó etnikai-törzsi hagyományokat úgyszólván felülírják. S ilyen forgalom virágzott a háborús Bejrútban vagy Szarajevóban is. Működését igazán a nemzetközi rendfenntartók akkor és később sem zavarták. Egy harmadik felfogás az időre bízná a dolgot. Az majd a hétköznapi életben úgyis megszüli a modern közös identitásokat. E pesszimisták (vagy optimisták?) úgy remélik (attól félnek), hogy a protektorátus akár 100 évig is eltarthat. S amíg megmarad, van tér a közös identitások megerősödéséhez. De hát a látszat szerint, ez az egész túl drága, az előrehaladás túl lassú, s a nyugatiak egyre inkább unják a dolgot és sokallják a költségeket. És most már – ha lehet – szeretnének lassanként kivonulni. Létrejön-e addig a közös kötések valóban összetartó rendszere? Sokan Boszniát a Balkán Svájcának álmodják. Ilyenkor általában a többnemzeti együttélés jövőbeli stabilitását remélnék. A kantonok fogalmának bevezetésével a politikai tervezők közvetlenül is az alpesi mintára utaltak.

Vannak, akik számára azonban a svájci minta mást jelent. Végül is – ismerjük be – Svájc külpolitikai vagy katonai érinthetlenségét a nagy háborúkban nem a német–francia–olasz együttélés olajozottsága, hanem a nemzetközi bankközponok jelenléte biztosította. És ez mentené meg Boszniát is az után, hogy a nemzetközi erők elvonulnak. Igen ám, de milyen pénz jönne Szarajevóba? Nyugati biztosan nem. De az arab, és egyáltalán a muzlim tőkének kell az európai hídfőállás. És eddigi fő külső bázisai amúgy is megroppantak, vagy a közeljövőben megkérdőjeleződhetnek. Bejűrtot valamelyest talán újjáépítették, de a bankok mégsem költöztek oda vissza. Cipruson, ha belép az EU-ba, beszorítják az offshore üzleteket. Az öbölbeli pozíciók biztosak, de azért sok vonatkozásban Európából azért mégis könnyebb operálni. Persze, ez egy ötvenéves és nem egy hat hónapos projekt. Valamilyen értelmes magja vitathatatlan. Azonban a muzlim bankokat egy muzlim(barát) milió vonzhatná igazán – persze számos más tényezővel együtt – ide. S mit szólnának ehhez egy ponton túl a boszniai szerbek és horvátok, s maga a még jelen levő „nemzetközi közösség”, vagyis a Nyugat?

A fesztivál vége

Szarajevót a háború után, elsősorban nyugati széplelkek, pulzáló, izgalmas városnak akarták látni. Akkor meg az is volt. Visszatért persze, mint kiderült, csak rövid időre sok a háború elől elmenekült értelmiségi. Folytatódta, emlékszem, az ostrom idején bevezetett ingyenes koncertek, színházi előadások. Valameddig még egymást váltották a külföldi művészvendégek. Melyik nagy európai társulatnak nem tetszett, főleg most, hogy már nem lőttek fentről, a hegyről, hogy bemutathasson valamit a szarajevóiaknak? Az őszi fesztivál, az SFF lett a régió legizgalmasabb filmes fóruma. A MESS, az éves avantgárd színházi találkozó jobb produkciókat kapott, mint az egyébként a milosevicsi rezsim alatt is kitartó és minőséget produkáló belgrádi BITEF, a régió korábban meghatározó színházi eseménye.

Azután visszautazott a legtöbb menekült értelmiségi („ott mégiscsak jobbak az iskolák a gyerekeknek”). S az európai színházak, kiállító művészek sem jöttek már saját költségükre olyan lelkesen. Bár a „modernisták” pozícióikat a városban hivatalosan még tartják, de mert erre most már egyre inkább saját politikusaiknál kell pénz szerezniük, az új pragmatikusokat meg az ilyesmi nem érdekli, s a nyüzsinék lassan, de biztosan vége. Így nyilvánvalóvá válik, amit az elemzők mindig is tudtak. Hogy Szarajevó alapjában egy csendes vidéki hely, ahol túl sok az elesett fivér, a télen megfagyott nagyszülő, a vidéki mészárlások során eltűnt rokon ahhoz, hogy most az emberek tartósan valamilyen kontinentális posztmodern vigadalom statisztái vagy akár csak fogyasztói legyenek. Emlékei feldolgozásához, úgy látszik, a legtöbb embernek mégiscsak nyugalom s valamilyen visszahúzódnás kell. Szarajevóban élő külföldiek most beszélnek azért valamilyen élénkülésről, a középosztály javuló ruhatáráról, sőt fel-feltűnő esti öltözetekről. De hát itt inkább az új fogyasztásról, s nem az újrendező kulturális kötődésekről lehet szó.

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI JEGYZETEK

Sciola:
Levelek

Közben persze vannak lelkesítő színházi előadások. Például a Kamerni Teatr 55 „Madar ezrede-se”. Hriszto Bojcev, egy a Balkánon most sokfelé játszott bolgár szövege az irracionális győzelméről a belátható, kiszámítható felett. Nyílnak kiváló kortársi tárlatok, mint most éppen a Collegium Artisticumban a helyi fiatalok identitásshow-ja. Szerencsére, ők az identitásról már csak ironikusan tudnak beszélni. Dejan Vekic nemzedéktársainak fényképeit formalinba merítve állítja ki. Mintegy jelezné, tudja, hogy rajtuk-velük az utolsó években sokan sokféleképpen kísérleteztek. Feltűnnek Eldina Regic munkái: saját fénykép-a-fényképen portréi – s mindenütt a tarkójára, hajába belenyírt „Wanted”-del. S úgy látszik, megszületett az első valóban mély könyv Szarajevó ostromáról. Marko Vesovic „Lengyel lovassága” (Polska Konjica. Sarajevo, Planjax Tesanj, 2002) *nonfiction*, monológok sora. Egy anya, akinek megölték egyetlen fiát. Egy katona őrségben. Egy bosnyák, akit most elhagyott szerb szerelme. Éhező gyermekek egy hússütő környékén. Egy sírásó. Egyszerű nyelv. Az emberek ilyenkor szembe-szökően lényegre törőek. Úgy látszik, az igazi könyveket könnyebben írják félig kívülállók (Vesovic évtizedek óta Szarajevóban él, de nem muzlim).

Mind e közben a virtuális Jugoszlávia a szórakoztatóiparban egy percre nem tűnt el. A jugópop vagy a jugórock egységes piaca a háború alatt és utána is virágzik. A kalózkazetták, és másolt CD-k forgalmát a legrosszabb időkben sem állította meg senki és semmi. De most lassan visszaáll valamilyen érintkezés az egyes délszláv államok magaskulturái között. A szarajevói SARTR Színház a nyáron Ljubljanában játszik, a bosnyák opera főrendezője Zágrábban csinálta meg éppen a Borisz Godunovot, és kapott érte ott valamilyen díjat. Látom, még a Ljiljan (Liliom), a mérsékeltbb muzlim értelmiség lapja is felhajt valamilyen montenegrói íróinterjút.

A felmentő sereg

A fiatalok, egy évek óta velük foglalkozó idetelepített német aktivista szerint, szüleiknél nem kevésbé nacionalisták, de rugalmasabbak. A közelmúltról otthon évekig állítólag nem vagy alig esett szó. De mostanában a gyerekek már kezdik azért kérdezni szüleiket. Túl bonyolult a sztori. Kész, kívülről hozott sémákkal nem sokra mennek. Külön-külön kell valamilyen választ találniuk arra, hogy mi is történt. S a háborútól már elválasztó hét év most már önmagában is egyre többet magyaráz. Gondoljuk meg, Európában 1952-ben is létezett valamiképpen még 1944–45, de az életet – bármilyen is volt az – már az utolsó évek forgatókönyvei határozták meg. Igaz, akkoriban nem bolyongott Szálasi a

Köszeg körüli erdőben. Az SFOR itt még rendszeresen rajtaüt Karadzicsék város környéki víkendházán, de milyen érdekes – soha nem talál ott senkit. Az üres épületet persze jól fotózzák. Tiszta, üres szobák. Bútor sehol. A falnak támasztva néhány Karadzics-portré. Olajmunkák. És terepzubonyok a padlón. Rendesen összehajtva.

Az országot igazgató „donorok” hisznek a civil társadalom erejében. És sokat áldoznak rá. Az meg látványos akciók sorát produkálja. Hiszen, a támogatást valamivel viszonzni illik. S igen sok nyelvet tudó, de mégis itthon maradt fiatalabb értelmiséginek itt nyílik valamilyen mozgástér, adódik jobb jövedelem. Végül is valamiből meg kell élni. S közben pedig – mellesleg, mondom cinikusan –, azért talán épül a civil világ is. De ha azt nézem, hogy folyik el az állami és városi struktúrákban a nyugati segély, és hogy végül milyen csekély részből születik valami, akkor talán mégis a civil támogatási csatorna tűnik hatékonyabbnak. A felelősség egy része mindezért az itt munkálkodó külföldieké. A katonák persze teszik a dolgukat. Fegyvert keresnek, és néha találnak is. Különböző gyakorlatokkal hívják fel a helybeliek figyelmét arra, ne higgyék, hogy nem figyelik őket. Saját népnevelő tevékenységük persze láthatóan nem haladja meg egykori néphadseregbeli politikai tisztjeink elmeállapotát. Akinek mégis illúziói lennének, kattintson rá a Délkeleti Divízió a helybelieknek szánt honlapjára (www.casopisfeniks.smartnet.ba). Én megtettem. Ráadásul a rendfenntartók csúcsgalamban különösebb magyarázat és többnyire előzetes bejelentés nélkül Hegyeshalom török vendégmunkásos csúcsgalamból emlékeztető útelzárásokat produkálnak. Egy ilyenbe belekeveredtem a Szarajevó–Mostar úton vasárnap délután. Ha fegyelmetlenül végigarszolgolunk – előttünk legkevesebb három-négy száz kocsit lehetett, és néhány francia katonai rendőr ellenőrizte egyenként a papírokat és a csomagokat – a Malévozt másfél órával lekésük. Az egyébként nem fegyelmetlenségükről híres délszláv sofőrök átkozódtak, dudáltak, de azért mégis egyesével rendben vonultak az ellenőrző pont felé. Rajtuk és néhány külföldin kívül senki sem vágatott előre, nem magyarázta, hogy anyja rosszul van, hogy a felesége éppen otthon szül. Úgy látszik, e vonatkozásban a helybelieknek nem túl jók a tapasztalataik. Vidéki taxisunk is csak akkor mozdult, amikor nehezen meggyőztém, a franciák nem veszik el jogosítványát.

Az itt szolgáló külföldiek zöme azonban civil. Néhány ezren lehetnek. Korábban csak két csoportjukat ismertem. Most látom, megjelent egy harmadik is. Az elsőbe diplomaták tartoznak. Ők a főnökök, és természetesen általában elsőprő többségükben felkészületlenül a rájuk váró feladatokra. Persze tudom jól akarnak. De hát korábban nem foglalkoztak társadalomirányítással. A sokéves szolgálat a szuperfegyelmet, az előjárókkal folyamatosan egyeztető, egyéni felelősséget kizáró, önálló döntéseket tiltó szervezetekben alapvetően eltér attól, amit mostani beosztásuk követelne tőlük. Ők, legjobb tudásuk szerint, most mégis lépnek valamit. Az eredmény azonban – egyébként egyáltalán nem meglepően – szándékaikkal többnyire teljesen ellentétes. A kudarcélmény programozott. S mert az ember nem szereti, hogy minden mindig

„
Az emberek,
úgy látszik,
még mindig
etnikai sáncaik mögött érzik
magukat
igazán
biztonságban.”

másként alakul, mint ahogy azt ő kitervelte, általában egyre ingerültebb lesz. Ugyan a diplomata fegyelmetlen, de a folyamatos feszültséget mégsem tudja mindig kezelni, és a helyiekkel egyre gyakrabban türelmetlenül, dölyfösen, kioktatón beszél. A növekvő elidegenedés kikerülhetetlen.

A másik csoport tapasztalt nemzetközi segélyosztó. Korábban szolgált már Afrikában, déli szigeteken és indiai nyomornegyedekben. Három élmény mozgatja. Az első, hogy a „bennszülött” vezetők megvásárolhatóak, és a saját helybeli segítők is ügyeskednek, így állandóan a körmükre kell nézni. A második, hogy patronáltjaik saját hagyományaikba, helyi érdekviszonyaikba bonyolódva rövid idő alatt csak látszatra westernizálódnak; a „haladás” ezért lassú és gyakori visszaesésekkel jár. A harmadik, hogy a környéken ő a legképzettebb, általában ő tudja egyedül, hogyan működik a modern világ. S most, háború ide vagy oda, ezeknek a szakértőknek a „jóságos fehér ember” szerepet Boszniában egy nagyjából Magyarországhoz hasonló fejlettségű országban kell eljátszaniuk. Az első felismerés itt sem kérdőjeleződik meg. A másodikkal már komolyabb bajok vannak. A lakosság jó része westernizálódott, s maga is elsősorban azért frusztrált, mert az a „nyugatos” életvitel, társadalomszervezés, amihez korábban hozzászokott, a térségről lekopott. Tehát nem a túl sok, hanem a jelenleg túl kevés nyugati logikájú intézmény, működési mód zavarja. A harmadik ponttal van a legtöbb baj. A helyi értelmiségiek jó része a segélyeket osztó tisztviselőknél egyszerűen képzettebb, tájékozottabb. S ezse ágában sem lenne annak segédjeként működni, ha a beszűkült munkaerőpiac erre őt nem kényszerítené. Ezért csinálja, amit kell, de nagyon utálja a helyzetet, a főnököt, az egészet. Az pedig mindezt látja, de nem érti vagy nem akarja érteni. Már hozzászokott a hálátlansághoz, de ez azért mégis sok...

A friss, harmadik csoport valamit old ezen a helyzeten. Színre léptek azok az intellektuális turisták, disszertációíró diákok, fiatal szlávisták, kalandot és munkát kereső nyugati értelmiségi munkanélküliek, akiket nem a kormányok, a NATO vagy az ENSZ küldött ide. Ők hosszabb-rövidebb időre maguk jönnek. Gyakran ismerik a nyelvet. Valamilyen vizsgálathoz, könyvhöz, szakdolgozathoz gyűjtenek anyagot, és közben elszegődtek sajtónak, dokumentátornak, helyi révkalauzpótlónak valamilyen külföldi csapat mellé. Nem kötik őket a profik begyakorolt viselkedési kódexei, vannak helyi barátai, megpróbálják a városi újságot olvasni. Esténként a bosnyákok által is kedvelt helyekre járnak. Gyakran egy időre helyi partnerük is akad. Van,

aki egy pontnál visszariad, de többségük kezdi érteni, ami körülötte történik. Azután összegyűlik az anyag, otthon is kerül valamilyen munka, működni kezd a család. És ők elutaznak. Bosznia egyelőre még divatos téma a kinti egyetemeken és a nemzetközi szervezetek helyi munkaerőpiacán még vannak lyukak. Úgyhogy még jönnek újak. De ahogy fogy a pénz, a helybeli elit erőszakosabb lesz, és e nemzetközi segélymunkakörökbe is saját embereit akarja majd rakni. És persze közben a világmegváltás más szinterei válnak majd divatossá Berkeleyben és Frankfurtban. Gondolom, a harmadik csapat létszáma a nem is távoli jövőben apadni kezd.

Iszlám multikulti

A boszniai mozlímok, mondják, korábban sem voltak mélyen hívők. Többnyire városiak, a török birodalom balkáni összeomlása óta tartósan kisebbségben, bizonytalan etnikai bélyegekkel. Végül is az iszlám szlávok között máshol sehol sem hódított meg tömegeket. S azután, közülük sokan Tito alatt magukat egyszerűen „jugoszlávoknak” vallják. Azután a 90-es években – már mozlímként – házukból elűzik, vagyonkájuktól megfosztják őket. Rendszerben, más nem maradt. Akkor ők most már az iszlámot követnék. De mit jelent mindez? Urbánus iskolázott tömegek, úgy látszik, mostanában egyik napról még megrendülve sem lesznek automatikusan hívők. A háború után Közép-Boszniát és a Neretva völgyét a szaúdiak telerakták új, tágas mecsetekkel. Az arab szponzorok helyreállítják, ahol lehet, a romos műemlék dzsámikait. A mecsetek összeférőhelye az országban valószínűleg a háború előtt már most meghaladja. Csak éppen hívek nincsenek (vagy a nagy épületekhez képest vannak kevesen). Esküvői autókarakavánt láttam a Próféta zöld zászlajával. Nem voltam egyedül péntek délután sem, a nagy ima után a szarajevói Gazi Husrev-beg Dzsamiban. Nagyobb mozlím tömeggel azonban csak falusi temetőben találkoztam. Most persze már az újságosnál is lehet olcsón iszlám kisokosokat kapni. Egy közepes kiadású leginkább valamilyen vallási illemkódexre emlékeztet. Ilyen esetekben ide kell állnunk, arra kell fordulnunk, és az alábbi szöveget kell elmondanunk! Azután következik a szöveg arabul latin betűs átíratban, zárójelben a fordítással. Ezeket a napokon ez a menetrend! S jönnek az egyes ünnepekre az instrukciók reggeltől estig. Gyakorlati tanácsok az étkezési rendről, és valami a hagyományos keleti férfi és női szerepekről. Ennyi. Ha ezt tudod, boszniai muzulmánként már valahogy ellehetsz. Persze az utolsó néhány évben sok komoly mozlím könyvet fordítanak, írnak. A példányszámok egy része kétezer körül ingadozik. Láthatóan van szépen pénz a kiadásra, de létezhetnek főleg értelmiségi olvasók is. Az óvárosi vallásos könyvesboltban nem az egyszerű hitbuzgalmi, hanem inkább a vallásfilozófiai, iszlám jogi, történeti munkák vannak többségben. Hazáhozok néhány számot a Glasnikból. Kéthavi iszlám hit tudományi folyóirat. Van benne irodalomtudomány (Ivo Andrić forrásairól), történetírás (múlt századbéli albán mozlím jelesekről) teológia (a szúra, mint szerves egység), de közöl fordításokat (Averroes) és helyi iszlám jogi eseteket, illetve döntéseket. És a vallásos oldalon is létezik politikai tömegirodalom. A SAFF magát „iszlám

ifjúsági folyóiratnak” hívja (kuriózumok iránt érdeklődőknek – a lapnak létezik honlapja is: www.saffbih.com). A szerkesztőség láthatóan nem színes kis írásokkal akar sikeres lenni. Nevel, helyenként komolykodik, elég szélesen mérítve tájékoztat. A júliusi első szám nagyjából három részből áll. Az első – saját megfogalmazásuk szerint – „iszlám témák” alkotják. A nyitóanyag egy június végén a jeruzsálemi el-Aksza mecsetben kihirdetett *hutba*, levél a hívekhez. Ebből kiderül, hogy „Palesztina földje iszlám *vaku*” és hogy az „öt és fél millió palesztin, valamint gyermekei és gyermekeinek gyermekei” tulajdonosai annak a földnek, amelyre másnak nincs és nem is lehet joga. A továbbiakban semlegesebb témák következnek: az iszlám története Spanyolországban, az esedékes Korán-magyarázat, tanácsok a mozlim szellemiség közvetítésére szülőknél, az alkohol (és kábítószer) fogyasztás tilalmának teológiai magyarázata, beszámoló egy vallásos nyári táborról. Ahol is, mint a cikkből kiderül, nem ittak sört, nem jártak fürdőruhában, s ahol a fegyelmezett, csendes fiúk, lányokat az SFOR is megdicsérte. A második részben politikai témák következnek. mozlim értelmiségiek: egy újságíró-oktató, a hollandok egykori srebrenicai tolmácsa és egy liberális politikus szövegei. Közös hangulatuk, alapélményük a fenyegetettség. A szerbek és a horvátok nem adták fel szeparatista programjaikat (ami különben igaz), az egységes államot csak a mozlimok védik meg (ami részben szintén igaz). De szeptember 11. után ez nehezebbé vált, mert a protektorátus külföldi tisztviselői – egyébként indokolatlanul – idegenkedni kezdtek tőlük, bizalmatlanok lettek velük szemben (ez is hasonlít valamelyest arra, amit látni lehet). Végül a számban olvasható egy elkötelezett kritika a felső tagozatos történelem és irodalomtan-könyvek gyengéiről és interjú egy az amerikai NBA-ben játszó iszlamizált fekete csúcskosárral. Egy orosz könyv összefoglalásából pedig kiderül, hogy a háborúban a szerbek oldalán 2-3 ezer orosz önkéntes harcolt – helyenként kegyetlenkedve, s talán 300 közülük Boszniában el is esett. Egyébként e szabadcsapatok tényleg nem titkolóztak. Imádták magukat fényképezni – fegyverekkel, zászlókkal, pózokba beállítva. Ilyen lehet a macho panoptikum.

Az identitásépítés házi színpada mögött azonban ebben a tíz évben nagypolitikai játszmák is folytak. A háború elején a központi bosnyák kormány (vagyis a mozlim elit) valóban magára maradt. Ellenfelei támadnak, neki nincs hadserege és az európai hatalmak, ahelyett hogy egy ENSZ-tagállamot megvédenének, korábbi geopolitikai játszmáik zsebváltozataival vannak elfoglalva. Pénzt, fegyvert, támogatást úgy látszik, hogy csak az iszlám államoktól lehet szerezni. Ott egymással a segélypolitikában mostanában az irániak és a szaúdiak versenyeznek. Az utóbbiak a komolyabb segítséget a wahabiták jelenlétével, vagyis egyfajta vallási fundamentalizmus exportjával kötötték össze. Az irániakat inkább a forradalom exportja izgatja, s ugyan volt víziójuk a nekik kedves iszlám állam modelljéről, végül is eléggé rugalmasaknak bizonyultak. Balkáni szerepvállalásukat az amerikaiakkal szembeni globális szembenállás részeként fogalmazták meg. De sem ezt a víziót, sem magát az iszlám államot nem akarták ráerőltetni a bosnyákokra. Azoknak meg egyébként

sem volt sok választásuk. Így azután az irániak vettek nekik fegyvereket, küldtek önkénteseket (azért nem túl sokat), és érkezett nemcsak tőlük, más iszlám országokból is elég szépen humanitárius segély. Igen ám, de az amerikaiak a daytoni egyezmény környékén segítségüket (a nyugat-európaiak még ekkor is engedékenyebbek lettek volna a szerbekkel) kifejezetten az irániak eltávolításához kötötték. Ma már úgy látszik, a bosnyákok nem nagyon akarták felmondani a legnehezebb időkből megmaradt barátságot, de az amerikaiak a jutalmazás és az erőszak valamilyen keverékével azért mégis célhoz értek. A bosnyák hadsereg újrafegyverzésével és oda-küldött kiképzőkkel lényegében a mozlim kapcsolatot teljesen kiváltották. A kulturális és politikai kötődést nem sikerült felszámolni, de a nyugati kapcsolatok azt sokfelé ha nem is lefedik, de pillanatnyilag visszaszorítják. A kérdés, hogy sikerül-e itt valamilyen olyan európai fogyasztásra alkalmas iszlám modellt kialakítani, amely a számba jöhető politikai partnereket – a közvetlen szomszédokat és a távolabbi patrónusokat nem irritálja. Más szóval, ki lehet egy olyan „szekuláris iszlámot” itt építeni, amely akár a militáns vallásossággal, akár a forradalmibb „politikai iszlámmal” szemben a Balkánon meggyőző alternatívát kínál? Ha igen, megerősödhet – még ha a multietnikus államon belül is, az új Európa első iszlám jellegű politikai szerkezete. S ezzel Bosznia a következő években egy nagyobb politikai játszma szempontjából is vitathatatlanul felértékelődik.

A korábbi évek „iráni kapcsolatának” kulcsemberei azonban most eltűntek a hatalomból. A hadsereg logisztikáját szervező Haid és Haszan Chengic vagy Bakir Alispahic, az első belügyminiszter, majd később a felderítés főnöke a kispadra kerültek. A mozlim brigádokat feloszlatták és betagolták a NATO-elveken szerveződő új hadseregbe. De nincsenek a kormányzás közelében a „Kelet felé fordulás” politikusai. Omer Behmen elvesztette párttiszségét, Huszein Zhivalj (a volt külügyminiszter-helyettes) és Dzamaludin Latic, talán az egyetlen kemény iszlám ideológus mozgása sem nagyon látszik. Az iráni önkéntesek természetesen már évekkal ezelőtt hazatértek. Az maradt, aki beházasodott. Bochinán, egy közép-boszniai faluban, furcsa módon nagyobb csoportjuk él.

A bosnyák elit elfogadja a laikus állammodellt, és mérsékelt iszlamistaként is be akar illeszkedni a „nyugati” politikai rendbe. Ez azonban nem zárna ki a különleges kapcsolatokat a Kelettel és különösen annak növekedési gócaival. Az egyik iszlám újság, olvasom, most a malajziai nagykövetet nevezi a „bosnyák nép barátjának”. Az iszlamisták különben itt mindig is hangsúlyozták toleranciájukat. Egyébként a 90-es években (talán még most is?) az ország washingtoni nagykövete, Sven Alkalaj, egy régi és igen ismert szarajevói zsidó család leszármazottja (a Balkán egyik legnagyobb zsidó közössége a spanyolországi kiűzetés után épül ki a városban). Mindenesetre, van esély arra, hogy egy az integráló multikulti valamilyen modern iszlám kialakulásához vezet. A nemzeti és a vallási szétválasztásával vagy összekapcsolásával itt egyébként is folyamatosan küzdenek. A titói idők hivatalos „mozlim” nemzetelnevezését 1993-ban a nemzetgyűlés a „bosnyákkal” váltotta fel. Ezt persze az ország két másik nagy etni-

kai közössége, a szerbek és a horvátok nem nagyon akarják elismerni. Hiszen területi értelemben ők is bosnyákok. S ha takarékon is, de folytatódik a nyelvviata. A mozlim értelmiség és a bosnyák ideológusok szerint az ország jelenlegi nyelve a bosnyák (a délszláv némi tájszóval dúsitott változata). Az ország szerb és horvát részén az iskolákban azonban természetesen a mai hivatalos szerbet és horvátot tanítják.

A kialakuló multikulturalizmus jellegétől függ majd, sikerül-e itt hasonlóan vegyes etnikumú régiók számára is érdekes, általánosítható modellt kialakítani. A liberális multikulti kívülről ajánlott változatai – az összes béketervben a Vance-Owen-tervtől a daytoni rendezésig – az etnikai elveket területi megosztásokra váltották át. Az egymáshoz képest korábban nem alá- és fölérendelt etnikumokat főnemzetté és „nemzeti kisebbséggé” nyilvánították. A kisebbségnek persze védelmet ajánlottak. De hát ez mégis olyan béke, ami az erősebb belátásán vagy az azt korlátozó kényszereken múlik. A „rossz” nacionalista ki akarja szorítani a kisebbségeket, a „jó” liberális nemzeti toleráns, odaengedi őket az asztalhoz. De az etnoterületi felosztási elvet egyikük sem kérdőjelezi meg.

A balkáni hagyományokból e hierarchikus multikulti helyett kibonthatóak a politikai tér másfajta formái is. Kérdés, hogy ezek a premodern, a nemzetállam előtti együttélési módok átmenetileg vagy inkább átépíthetőek-e nemzetállam utáni helyzetekbe? Az tény, hogy a XIX. század végi, korai XX. századi balkáni nemzetállamok a nyugati típusú függetlenséget épp a nekik jutott, területükre került törökök és más mozlimok „etnikai tisztogatásával” kezdték. S az üldözést nem a régi balkáni gyűlölködés, hanem a tér európai fogalmak szerinti újrafogalmazása, ha úgy tetszik, a Balkán egyfajta „europaizálása” generálta. Ahogy Hobsbawm is hangsúlyozza, a homogenizálás még az akkori XIX. századi európai liberális csomag része volt. De a balkáni történelmi tapasztalat ellentétes a most egyetlenként forgalmazott etnonemzeti fantáziákkal. S ha véletlenül Boszniában sikerül, miért ne sikerülhetne a szélesebb régió más hasonló tartományaiban: Erdélyben, a Vajdaságban vagy az Isztrián? Bosznia kivételes laboratóriumi szintérték akkor is fontos, ha most az októberi választásokból inkább egyfajta retro jöhet ki. A béke első választásai Dayton után három etnikai párt uralmát hozták. Az egyes nemzetek most már demokratikus politikai technikákat használva zárkóztak el egymástól. Ez után mindenki abban reménykedett, hogy színre lépnek azért nem nemzeti alapon, hanem ideológiai stílusok mentén szerveződő, összboszniai pártok is. A második választások után egy szocdemközpontú koalíció győzelme mintha ebbe az irányba lökte volna az eseményeket. Azonban sok okból (rossz kormányzás, érdektelen személyiségek, korrupció) a közvélemény elfordulni látszik a westernizálókra. Ismét a három nemzeti párt – ki-ki a saját „etnikai entitásában” – áll nyerésre. Az emberek, úgy látszik, még mindig etnikai sáncaik mögött érzik magukat igazán biztonságban. S ráadásul, mert ez a valószínűsíthető félfordulat visszafelé nem jár vérrel vagy nagyobb felfordulással, a külvilágot igazán nem is érdekli. S ami még rosszabb, azt lassan természetesen hiszi.